

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА

ОДЯГАЙЛО Борис Михайлович

УДК 331.5.02.5

Гене́за та глобалізаційна адаптивність національних економічних систем
(інституціоналістський підхід)

Спеціальність 08.00.01 - Економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ - 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичної економії обліково-економічних факультетів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана Міністерства освіти і науки України, м. Київ

Науковий консультант – член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор
Савчук Володимир Сафронович,
Київський національний економічний університет імені
Вадима Гетьмана, проректор з наукової роботи, завідувач
кафедри політичної економії обліково-економічних
факультетів

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук
Кваснюк Борис Євгенович,
Державна установа “Інститут економіки та прогнозування
НАН України”, заступник директора

доктор економічних наук, професор
Єщенко Петро Степанович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри економічної теорії

доктор економічних наук, професор
Леоненко Петро Михайлович,
Український державний університет економіки і фінансів (м.
Київ), перший проректор, завідувач кафедри економічної
теорії

Захист відбудеться “__22__” червня 2007 р. о _12-00_ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.006.01 в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана за адресою: 03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1, ауд. 317.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана за адресою: 03113, м. Київ, вул.Дегтярівська, 49-г, ауд. 601.

Автореферат розісланий “ 22 “ травня 2007 р.

**Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, доктор економічних
наук, професор**

Фукс А.Е

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В наш час, коли в глобальному просторі відбуваються цивілізаційно-культурні взаємовпливи, взаємопроникнення і зіткнення, все більш відчутнішим стає вплив неекономічних факторів на світову економіку. Причому, такі явища приймають масовидний і системний характер, трансформуючись в певні економічні наслідки. В цих умовах перед країнами світу найщільніше і гостріше постають проблеми проведення адекватної і системної економічної політики, яка б віддзеркалювала інтереси цих країн і враховувала глибинні неекономічні чинники.

Принцип системності, цілісності, як універсальний засіб пояснення всіх явищ природи і суспільного життя, завжди привертав до себе пильну увагу теоретиків і практиків. Проблема системного підходу розроблялась в найрізноманітніших напрямках – теоретичному, методологічному, гносеологічному, логічному, формально-логічному і математичному. Особливого звучання проблема системності в економіці набула в останнє десятиліття, коли у світовому господарстві рельєфно проявились всеохоплюючі процеси глобалізації і національні економічні системи зіткнулись з серйозними задачами адаптації до нових умов.

Загальноприйнятою є думка, що глобалізація виражається в ускладненні взаємозалежностей країн світу в результаті зростаючого обсягу і різноспрямованого транскордонного руху товарів, послуг і капіталів, а також широкого та швидкого розповсюдження усіх видів технологій. Адепти в такій ідеологемі вбачають суспільний прогрес, а противники – негативи: загострення конкуренції, зниження стійкості і зростання ризиків у глобальному просторі. Однак, глобалізація – це данність, а практика моделювання майбутнього транзиту і його ефективної реалізації у нову якість для багатьох країн стала непосильною з причини слабкої теоретичної бази.

Отже, перед економічною теорією постає ряд проблем теоретико-методологічного характеру. По-перше, виробити підхід до трактовки системності, яка дозволила б дослідити закономірності і особливості еволюції такого явища, яким є глобалізація і показати її генетичний зв'язок з попереднім та майбутнім розвитком економіки. По-друге, здійснити пошук такого методологічного апарату, який би ввібрав всю палітру системних досліджень і використання якого дозволило б відслідкувати вплив суміжних з економікою систем на її еволюцію. По-третє, з'ясувати місце різних за рівнем розвитку країн у світовій економіці в контексті глобалізаційної адаптивності їхніх економічних систем.

Проблема системності в економіці, а разом з тим і періодичності суспільного розвитку, розв'язувалась у свій час класичною і марксистською політекономією, а в останні десятиріччя - західними дослідниками Р. Ароном, П. Дракером, Д. Белом, Дж. Гелбрейтом, У. Ростоу, А. Тофлером. На протипагу формаційному підходу марксистів, ними розвивався постадійний підхід до аналізу еволюції економічної системи.

Досить активно розроблялась теорія економічної системи в радянські часи. Дискусії того часу проводились переважно навколо питання про вихідне і основне відношення у економічній системі. Незалежно від мети робіт того часу, ряд із них відрізнявся дуже цікавими науковими доробками і сміливими світоглядними підходами авторів. Серед них можна назвати Л. Абалкіна, М. Іноземцева, Є. Капустіна, Г. Козлова, Я. Кронрода, В. Радаєва, В. Черковця, М. Цаголова.

Після розпаду соціалістичної системи перед колишніми її членами теж постала проблема адаптації до глобального середовища. Українська економіка не була виключенням і це стало причиною появи, поряд з відомими раніше дослідниками, нової плеяди науковців, як транзитологів, так і глобалістів. В цьому напрямку українська економічна наука представлена широким колом вчених: В. Базилевичем, Г. Башняніним, О. Беляєвим, О. Білорусом, В. Будкіним, А. Гальчинським, В. Гейцем, П. Єщенком, Б. Кваснюком, Г. Климком, В. Кредісовим, К. Кривенком, П. Леоненком, Д. Лук'яненком, Ю. Пахомовим, А. Поручником, В. Савчуком, А. Філіпенком, В. Черняком, А. Чухном та іншими.

Досвід країн транзитивної когорти та глобалізованих країн, а також особливості соціально-економічного розвитку на початку XXI століття висувають нові вимоги щодо практичної і теоретичної економіки. Це, передусім, вимога гуманізації, лібералізації та відкритості суспільних процесів. На передній план висуваються чинники етики, моралі, довіри, злагоди та суспільної психології, тобто ті рушійні сили, які об'єднуються назвою „соціальний капітал”. Напруга у світовій спільноті все вагомішою робить тезу еволюційного розвитку, як єдино можливої форми економічного і соціального прогресу.

Еволюція, як правило, відбувається в межах певної системи, а адаптація відображає її пристосування до зміни зовнішніх умов. Крім того, цілісній системі притаманні інтегративні якості, а вони і можуть бути рушієм творення геоекономіки – єдиної світової економіки, побудованої за принципом універсалізації міжнародної взаємодії з рисами кооперації, довіри та співробітництва. Необхідність дослідження цих проблем вимагає і відповідного методологічного апарату. Подібною дослідницькою парадигмою є неоінституціоналізм, який прагне здійснити „методологічний синтез”, запозичуючи із методологічних арсеналів інших наук. Українські науковці-економісти в значній мірі роблять вклад у творення категоріального апарату інституціональної палітри системних досліджень сучасної економіки, які ще далекі від свого завершення. Серед них імена О. Архіреєва, А. Гриценка, В. Євтушевського, Ю. Зайцева, А. Задой, І. Малого, О. Мельника, В. Новицького, В. Тарасевича, В. Якубенка та інших.

Інституціоналістський підхід дозволяє проаналізувати передумови генези та умови еволюції економічної системи, виявити особливості глобалізаційних процесів, трансформації української економіки, відслідкувати найбільш ефективні рушійні сили цього процесу у контексті глобальних зрушень і тенденцій. Саме цими проблемами зумовлений вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планами науково-дослідних робіт кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана і є складовою наукової держбюджетної теми: “Теоретичні проблеми становлення нової економічної системи в Україні” (реєстраційний номер 0101002940). Особисто автору належить розробка механізму адаптації української економіки в глобальному середовищі. Дисертант також був виконавцем госпрозрахункових науково-дослідних робіт, - “Техніко-економічне обґрунтування доцільності переробки видобутих та заскладованих запасів бідних магнетитових кварцитів Інгулецького ГЗК” (010400083160), “Економічна переоцінка балансових запасів залізних руд України з врахуванням сучасних тенденцій розвитку світового ринку залізорудної продукції” (0100006237). Дисертанту належить економічне обґрунтування оцінки мінеральної сировини.

Дисертаційна робота також виконувалась в межах науково-дослідних тем Криворізького економічного інституту КНЕУ імені Вадима Гетьмана “Інтеграція перехідних економік в міжнародний економічний простір” (затверджено Вченою радою інституту 26 листопада 1998 р., протокол №4) та “Перспективи розвитку міжнародної економічної діяльності підприємств гірничо-металургійного комплексу Криворізького регіону” (затверджено Вченою радою інституту 10 червня 2004 р. протокол №10). Особиста участь здобувача полягає у аналізі сучасних особливостей інтернаціоналізації економіки.

Мета і завдання дослідження. Метою і завданнями дослідження є виявлення ролі інституційних чинників у виникненні, розвитку та глобалізаційній адаптації економіки як системному процесі, визначення місця глобалізаційного процесу у еволюції світової економіки, розроблення теоретичних і практичних рекомендацій з оптимізації напрямків розвитку вітчизняної економіки в контексті глобалізації та посттрансформаційного розвитку.

Роль інституційних чинників у економічній еволюції отримала неоднозначне тлумачення в економічній теорії. Якщо вплив конституціональних інституцій на економіку в цілому отримав достатнє відображення в науці, то, так звані, операціональні поведінкові відносини досліджені слабо. Потребує обґрунтування роль соціокультурних факторів. Особливо ця проблема постає у зв'язку з поглибленням глобалізаційних процесів, на заваді яких часто постає інституційна та цивілізаційно-культурна несумісність.

Такий підхід обумовив певну логіку дисертаційного дослідження. В основу дослідження покладено інституціоналістську гіпотезу про рушійні сили економіки, де поряд з матеріальними факторами діють моральні, етичні та інші нематеріальні і правові чинники, а соціально-економічні явища трактуються з позиції взаємодії персональної та соціальної психології.

Відповідно до вказаної мети в дисертації особливі теоретичні завдання полягають у:

- узагальненні і систематизації підходів, що використовувались інституціоналістською теорією для пояснення системотворчих процесів в економіці;
- виявленні ролі соціально-психологічних та інституційних чинників у виникненні глибинних економічних прообразів та функціональних зв'язків між ними;
- визначенні структури базової інституційно-економічної архітекτονіки та її значення для економічної еволюції суспільства;
- виявленні творчої функції суспільної форми основоположної функціонально-економічної структури та конфігурації її руху до нової якості;
- дослідженні механізмів формування економічної системи та її інституціоналізації;
- аналізі умов, причин та тенденцій розвитку глобалізаційних процесів у світовій економіці, визначенні сутності процесу глобалізації, його просторових, часових та кількісних параметрів;
- узагальненні постсоціалістичного та постіндустріального транзитивного досвіду в контексті глобалізації з метою визначення основних напрямків та шляхів трансформаційних перетворень;
- формулюванні концептуальних основ перспективного розвитку посттрансформаційної української економіки та її глобалізаційної адаптації.

Об'єктом дослідження є психосоціальні, суспільно-економічні та соціокультурні процеси, національні економіки, що знаходяться на тому чи іншому рівні міжнародної взаємодії, глобалізований економічний простір.

Предметом дослідження є закономірності генези та еволюції економічної системи, форми та механізми адаптації національних економічних систем в глобальному середовищі на основі інституціональної динаміки. У теоретичному плані дисертаційне дослідження було орієнтоване, перш за все, на осмислення найбільш актуальних проблем глобальної модернізації світової економіки, вибору напрямків розвитку економік, що знаходяться у стадії ринкової та постіндустріальної трансформації. Прикладний аналіз концентрувався на стратегічних і тактичних задачах становлення конкурентоспроможної української економіки.

Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є критично осмислене використання досягнень вітчизняних і закордонних вчених в економічній науці в цілому та її інституціоналістській течії стосовно проблем сучасного розвитку економіки.

Методи дослідження. У дисертації здобувач, в рамках системного підходу, використовував методологічні інструменти різних напрямків і шкіл у політичній економії та економічній теорії: класичної політичної економії, марксизму, маржиналізму, німецької історичної школи, інституціоналізму та неоінституціоналізму, кейнсіанства, монетаризму, теорій суспільного вибору, глобалістики.

Використання діалектичного, структурно-функціонального та маржинального методів дало можливість дослідити генезу базової архітекτονіки в економіці та становлення основоположної

функціонально-економічної структури (розділи 1,2). При дослідженні формування протоекономічної системи та її інституціоналізації у національній формі застосовувались неокласичні, математичні, інституціоналістські та системний методи (розділи 2,3). Дослідження процесів інтернаціоналізації і глобалізації спонукало використання неокласичних моделей, побудованих на рікардіанському принципі релятивної переваги (розділи 3, 4, 5). Методи економічного аналізу та логістичний використовувались при дослідженні вітчизняної економіки та прогнозуванні її розвитку (розділ 6). У всіх без винятку розділах застосовувався графічний метод.

Статистичну і фактологічну базу дослідження становлять дані: Міністерства статистики України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі, Державного Митного комітету, Національного агентства реконструкції та розвитку, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Адміністрації Президента України, інших органів державного регулювання, ООН, ЮНКТАД, МФВ, Світового банку, ГАТТ/СОР, ЄБРР, Експертно-аналітичних систем BERI, Institutional Investor, Euromoney, Internet, вітчизняних і зарубіжних монографій та спеціальної періодичної літератури, інформаційних бюлетенів, українських і зарубіжних щорічників, статистичних збірників тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна досягнутих результатів забезпечує необхідний внесок у розвиток економічної теорії, пов'язаний із розробкою цілісної наукової концепції інституційного механізму генези і глобалізаційної адаптивності національних економічних систем. Основні результати, що одержані автором і відображають наукову новизну дослідження, сформульовані у конкретних положеннях, винесених на захист:

Уперше:

- запроваджено і розкрито зміст економічної категорії “потенційна вартість”, яка є віртуальною оцінкою потреб, відображає готовність індивідів до певних функціонально-енергетичних витрат при освоєнні імперативу бажаності, дає можливість визначити ефект споживача та ефект виробника, що є мотивами привласнення вартостей для нагромадження і оволодіння нематеріальними цінностями;
- теоретично обґрунтовано, що генеза економічної системи являє собою процес соціалізації і персоніфікації глибинних поведінкових мотивів та перетворення їх у колективні (суспільні) універсальні економічні прообрази (протоінституції) і функціональні стереотипи недиференційованої виробничої діяльності, які утворюють моделі стандартної економічної поведінки;
- доведено, що становлення економічної системи є процесом диференціації універсальних економічних мотивів та функціональних стереотипів і виникнення на їх основі

диференційованої економічної діяльності та урізноманітнення опосередкуючих засобів (форм), необхідних для підтримки рівноваги між людиною та природним середовищем;

- на основі принципу опосередкування теоретично обґрунтовано, що усвідомлення і соціалізація опосередкуючих засобів перетворює їх у людські здібності або вищі культурні форми, передусім інституціональні, які концентруються навколо первинних економічних форм і разом створюють просту економічну систему (протосистему), що задає людям програму їхньої діяльної поведінки;
- доведено, що економічна протосистема, маючи колективістський характер, створює передумови для повного інституціонального оформлення економічної системи, першою із яких є національна; вона поєднує підсвідому уніфіковану модель, усвідомлені цивілізаційно-культурні форми і інституції конституціонального характеру, як захисні обмеження від впливу зовнішніх чинників та засоби локалізації економіки у національній формі (протекціоністські бар'єри, державні установи, правові норми, культурні традиції тощо);
- доведено, що глобалізаційна адаптація виражає рух сутнісних сил (ресурсних, енергетичних, товарних, інформаційних, соціокультурних) національних економічних систем, які знаходяться в стані граничної рівноваги, до загальної економічної рівноваги, яка є станом інтегрованої економічної спільноти і що цей перехід є постадійним, відображає опанування системою зовнішнього примусу і здійснюється засобами, адекватними кожній із стадій, і модифікованими у відповідності до національних соціокультурних умов.

Удосконалено:

- положення про системну структуризацію економіки на основі функціональних взаємозалежностей; під дією диференціюючих факторів економічна протосистема структурується спочатку в дві підструктури: психосоціальну, представлену взаємодією факторів попиту і інституціональних чинників та діяльну, представлену взаємодією факторів пропозицій і інституцій; в подальшому формотворчий системний процес поглиблюється і виділяються такі підсистеми, як ресурсна, виробнича (технологічна), енергетична, інформаційна та інституційна;
- обґрунтування ролі обмежень в національній економічній системі: конституціональної інституціоналізації, безмежності потреб, дефіциту ресурсів, спадної продуктивності, різноманітності уподобань, культурно-цивілізаційної несумісності, які знижують ефективне використання благ і ресурсів, що в умовах дефіцитності останніх є мотивом до формування міжнародних мереж нагромадження вартостей і соціокультурних цінностей, універсального глобального середовища та адаптивних механізмів національних економік;

Дістали подальший розвиток:

- обґрунтування тези про інституціоналізацію економічної системи, що здійснюється в трьох основних формах: національній, міжнародній (міждержавній, регіональній, кластерній) і глобальній (геоформі), для яких функціонально-економічні (ринкові) механізми є однотипно соціалізованими, а особливості спричиняються цивілізаційно-культурними чинниками, які модифікують, передусім, конституціонально-інституційні форми;
- визначення глобалізації як процесу виникнення компенсаторних світових механізмів в умовах товарного, ресурсного і інформаційного дефіциту та інституційно-культурної обмеженості, так і форми інституціоналізації світової економіки, що охоплює декілька стадій її розвитку, які спонукаються, відповідно, факторами виробництва, інвестиціями та інноваціями, і є перехідним періодом до постіндустріальної стадії розвитку або економіки нової якості життя та інституціональної геоформи, побудованої за принципом універсальної взаємодії суб'єктів.
- концептуальні підходи щодо адаптації української економіки до глобального середовища і перспектив її зростання на основі речових, інвестиційних, інноваційно-інформаційних факторів та кластеризації: багаторівневий підхід до створення моделі інноваційно-проривного розвитку України; кластерний підхід до створення системи постійної підготовки інноваційного споживача, інтелектуала і висококваліфікованого працівника, а також щодо створення міжгалузевої мережевої системи у промисловості.

Практичне значення одержаних результатів полягає у подальшому розвитку економічної теорії щодо розкриття процесів глобалізації та постіндустріальної трансформації у світовій економіці, а також у розробці рекомендацій концептуального характеру з проблем перспективного розвитку української економіки; положення дисертаційної роботи доповнюють методологічні та теоретичні підходи дослідження національної та глобальної економіки.

Матеріали дисертаційного дослідження щодо проблем глобалізації світової економіки та глобалізаційної адаптивності національних економічних систем були використані при проведенні НДР, що виконуються відділом зовнішньоекономічних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, та знайшли впровадження в темах: “Гео економічна політика України в контексті світових інтеграційних відносин” (2003 -2004 рр.) та “Шляхи та напрями застосування міжнародного досвіду регулювання економіки в інноваційній стратегії України” (2005 -2006 рр.) (довідка № 66 від 30 березня 2007р.). Розробки за темами були використані в рішеннях державних органів відповідних напрямів діяльності.

Наукові розробки і практичні рекомендації дисертаційного дослідження були направлені до Криворізького міськвиконкому Дніпропетровської області і використані при підготовці програми підтримки підприємництва у місті Кривому Розі в частині кластерних принципів побудови зв'язків

між суб'єктами господарювання, в т.ч., і іноземними інвесторами (Довідка № 616 від 02.04.2007 року).

Результати дисертаційного дослідження в частині використання граничних, рентних і квазірентних величин знайшли застосування у госпрозрахункових науково-дослідних роботах – "Техніко-економічне обґрунтування доцільності переробки видобутих та заскладованих запасів бідних магнетитових кварцитів Інгулецького ГЗК"; "Економічна переоцінка балансових запасів залізних руд України з врахуванням сучасних тенденцій розвитку світового ринку залізорудної продукції", - виконаних у міжгалузевому науково-дослідному центрі мінеральної сировини, створеному за участю Міністерства освіти і науки України та Міністерства екології і природних ресурсів України (наказ № 3 від 21.05.2004 р.) та впроваджених з очікуваним економічним ефектом 4181 тис. грн. (Довідка № 01-193 від 19.03.2007 р.).

Ряд положень дисертаційного дослідження використані при написанні навчального посібника „Міжнародна економіка”, виданого під грифом МОНУ видавництвом “Знання”, презентованого автором на форумі українських видавців у Львові перед замовниками і провідними викладачами ВНЗ України, а також реалізованого у багатьох вищих навчальних закладах України (Довідка № 76 від 25.09.2006 р.).

Окремі положення і висновки дисертації використані в процесі викладання курсів „Політична економія”, „Перехідна економіка”, „Міжнародна економіка”, „Міжнародні стратегії економічного розвитку”, “Глобальна економіка” та “Макроекономіка”, при підготовці навчально-методичного забезпечення процесу навчання, складанні навчальних планів та програм економічної практики у Криворізькому економічному інституті КНЕУ імені Вадима Гетьмана (Довідка № 01-204 від 23.03.2007 р.).

Деякі положення і висновки дисертації використані в процесі викладання курсів “Міжнародна економіка” та “Міжнародні економічні відносини” та при підготовці навчально-методичного забезпечення процесу навчання Запорізького національного університету (Довідка № 0047/1 від 03.04.2007 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною працею, у якій викладено авторські розробки стосовно змісту та особливостей генези і глобалізаційної адаптивності економічної системи під впливом інституційного середовища. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті положення та ідеї, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження доповідались на 22 наукових і науково-практичних конференціях та семінарах різних рівнів – міжвузівських, загальноукраїнських та міжнародних, зокрема: Республіканській науковій конференції “Особенности производственных отношений развитого социализма” (Одеса, 1985 р.),

Республіканському семінарі “Ускорение социально-экономического развития АПК” (Київ, 1987 р.), Регіональній науково-практичній конференції “Социально-экономические факторы ускорения и деятельность партии по их реализации” (Дніпропетровськ, 1988 р.), Науково-практичній конференції “Общественное сознание и перестройка” (Москва, 1988 р.); Науково-практичній конференції “Общественное сознание в условиях обновления социализма” (Москва, 1989 р.); Обласній конференції “Пути совершенствования хозрасчетных отношений в АПК в условиях интенсификации общественного производства” (Дніпропетровськ, 1989р.), обласній науково-практичній конференції молодих учених “Углубление перестройки хозяйственного механизма на современном этапе” (Кривий Ріг, 1989р.), міжвузівському семінарі викладачів політекономії “Методы активного обучения в преподавании политической экономии” (Дніпропетровськ, 1989 р.), республіканській науково-методичній конференції “Актуальные проблемы политической экономии и методика изложения курса” (Донецьк, 1990 р.), Науково-практичній конференції “Направления становления и развития социалистического хозяйственного механизма в условиях экономической самостоятельности регионов” (Чернівці, 1990 р.), науково-методичній конференції “Університетський рівень освіти: зміст та напрямки забезпечення” (Київ, 1998 р.), конференції „Теория и практика перестройки хозяйственного механизма” (Київ, 1990 р.); Республіканській науково-практичній конференції „Социально-экономические проблемы перестройки” (Кривий Ріг, 1991 р.); Міжнародній конференції „Організаційно-економічне забезпечення функціонування локальних (точкових) вільних економічних зон в Україні” (Чернівці 2-4 квітня, 1996 р.); Регіональній науково-практичній конференції „Социальные и экономические условия и последствия перехода к рыночной экономике” (Дніпропетровськ, 2001 р.); 2-ій міжнародній науковій конференції студентів і молодих вчених „Экономика и маркетинг в XXI веке” (Донецьк, 2001р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Розвиток наукових досліджень, 2005” (Полтава, 2005 р.); VI міжнародній науково-практичній конференції „Теорія і практика сучасної економіки” (Черкаси 28-30 вересня, 2005 р.); III міжнародній науково-практичній конференції “Теорія і практика перебудови економіки” (Черкаси, 2002 р.), Міжнародній науково-технічній конференції “Сталий розвиток гірничо-металургійної промисловості” (Кривий Ріг, 2004 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Теорія і практика сучасної економіки” (Черкаси, 2004 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища” (Львів 22-23 вересня, 2005 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 56 наукових праць, загальним обсягом 81,73 друк. арк., з яких особисто автору належить 79,43 друк. арк., серед них видано без співавторства дві монографії загальним обсягом 37,21 друк. арк., опубліковано 23 статті у наукових фахових

виданнях обсягом 11,95 друк. арк., також 30 наукових, науково-навчальних праць, матеріалів і тез конференцій та наукових семінарів, опублікованих в інших виданнях обсягом 20,08 друк. арк.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, 6 розділів, висновків, списку використаних джерел із 232 найменувань. Загальний обсяг роботи складає 391 стор., в тому числі 36 рисунків на 17 сторінках, 18 таблиць на 6 сторінках. Дисертація містить 14 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, стан її наукового опрацювання, зв'язок із науковими програмами, сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт, предмет дослідження, показано наукову новизну та практичне значення одержаних автором результатів, їх достовірність, обґрунтованість та апробацію.

У **розділі 1 “Методологія інституціоналістського дослідження економічної системи та теоретичне обґрунтування її генези”** визначається підхід до пізнання економічної системи з позицій інституціоналізму, здійснюється пошук системи спадкових економічних елементів та аналізуються умови їх виникнення і подальшої трансформації.

Сенс інституціоналістського підходу полягає в умінні використати комплексні дослідницькі методи і засоби, у здійсненні „методологічного синтезу” і постійному запозиченні з методологічних арсеналів інших наук. Він саме і виник як результат звернення науковців-економістів до досягнень інших наукових дисциплін. Розгляд різних підходів до розуміння системності в економіці показує, що вирішення проблеми повинно базуватися на методології та категоріальному апараті всієї палітри системних досліджень.

В результаті еволюції людини, як суспільної істоти виникає особлива сфера її діяльності – економіка. На самому початку еволюції людського суспільства виникає первинна сукупність елементарних економічних прообразів (протоінституцій), їх властивостей, взаємозв'язків між ними, які сприяють ефективній реалізації цільової економічної функції – пошуку шляхів ефективного задоволення потреб. Цю сукупність можна класифікувати як базову архітекtonіку, тобто структуру універсальних інституціонально-економічних елементів. Вона представляє собою певну конструкцію тринарних і бінарних опозицій (економічних констант і властивостей), внутрішніх взаємозв'язків між їхніми елементами та співвідношень: бажання – потреба – задоволення, витрати – блага – корисність, соціалізація – персоніфікація, колективізація – індивідуалізація, привласнення – відчуження, спеціалізація факторів виробництва і їх усуспільнення, інтеграція – диференціація, потенційна вартість – корисність – цінність, протоінституції - інституції. На основі інституційно-економічної архітекtonіки виникає основоположно-функціонально-економічна

структура або елементарна економіка (протоекономіка), яка є базисом економічної системи, а різні комбінації її опозицій та елементів породжують похідні форми, необхідні для реалізації ефективного життєзабезпечення та життєствердження, як системної функції. Якісний стан елементарної економіки, сталість та творча функція забезпечується принципом гармонійного резонансу або правилом золотого перетину. Вона, згідно з цим принципом, починає переходити в якісно новий стан, як тільки ця якість опанує близько $1/5$ всіх процесів, явищ, елементів, співвідношень, опозицій, взаємозв'язків і констант цієї економічної протосистеми. Ця якість ствердиться, якщо даний показник досягне майже $3/5$ якісних характеристик.

Пусковим моментом функціонування первинної економіки є бажання людей в задоволенні своїх потреб. Підтримуючим джерелом енергетичної забезпеченості економічних процесів є неможливість задовольнити бажані потреби людей. А звідси – усвідомлення альтернативних потреб і пошук більш ефективного їх задоволення.

Елементарна економіка виступає в психосоціальной та діяльній (виробничій або технологічній) підструктурах [див. рис. 1]. Психосоціальна підструктура економіки представлена взаємодією факторів з боку попиту, в тому числі, наявних інституцій. Вони формують певний стан потреб і готовність індивідів до певних функціонально-енергетичних витрат (потенційної вартості) при освоєнні бажаності шляхом майбутньої (поки що уявної) діяльності. Створюється певна, найбільш ефективна модель віртуального задоволення. Діяльна підструктура в економіці представлена взаємодією факторів з боку пропозиції. Обмеженість ресурсів є перепорою для безмежної доступності до благ. Обираються методи виробництва благ за принципом спадної ефективності ресурсів, як найбільш оптимальні з позицій рівності (еквівалентності) у їхній віддачі і свободи у виборі способів задоволення. Створюється модель реального задоволення.

Обидві моделі органічно доповнюють одна одну. Найбільша ефективність їх взаємодії буде в точці загальної рівноваги, яка є результатом метаморфоз економіки протягом економічного циклу. Функціонально найбільш ефективною є перша фаза циклу, де уже сформувались потреби і йде їх пристосування до виробництва, що теж створено під соціалізовані потреби. Найбільша відповідність потреб і виробництва досягається в серединному секторі першої фази. Два інші сектори є опозиційними. Їх суттєві функціональні залежності відображають неспівпадіння векторів прогресивного розвитку поза точкою загальної рівноваги благ і потреб. І динаміка, пов'язана з підсиленням доступу до благ, призводить до відторгнення спочатку існуючих потреб, а потім і благ. Життєвий цикл і потреб, і благ, а, отже, і даної економіки, завершується. Економіка входить в стан граничної рівноваги.

Де N_e – потреби; Q – блага; MS – граничне задоволення; MU – гранична корисність.

Рис. 1. Функціональні взаємозалежності в елементарній економіці

Шлях до нової якості потреб і благ, що їх задовольняють – це вихрова циклічність руху елементарної економіки, в результаті чого функціональні залежності між її елементами і атрибутами набувають протилежних значень. Як наслідок, відбувається зниження корисного ефекту. Це не що інше, як відображення передумов пошуку економічними індивідами альтернативних шляхів їх виживання як соціально значимих фігур та пошуку нових методів задоволення потреб.

І елементарна, і будь-яка інша економіка завжди знаходяться в стані крайньої напруги, оскільки уже протягом першого витка її спіралеподібного циклу потреби можуть значно перевищувати випуск благ. Пошуку альтернативних потреб і джерел їх задоволення відводиться дві фази економічного циклу – друга та третя. Четверта фаза – це фаза розриву в поступальному розвитку і неминучості втручання інституціональних соціальних сил в економічний процес. Відбувається адаптація економіки до нових умов і не тільки шляхом створення нових соціально-економічних форм, а й шляхом підвищення мобільності ресурсів. Економіка переходить до нової якості (нової стадії або (укладу) і нової хвилі розвитку. І цей перехідний період характеризується внутрішніми якісними змінами системи, появою нових економічних форм і нагромадженням (кумуляцією) цих форм. Це є еволюція.

Системна організація економіки – це функціональна організація, якісно інша в порівнянні з елементами, що складають економіку. Серед таких елементів у протоекономіці, найбільш рельєфно проявляються компенсаційні (вартісні), інституційні та інформаційні, які є передумовами формування відповідних підсистем, об'єднаних головною функцією життєзабезпечення та життєствердження індивідів, як функцією більш найвищого рівня.

У розділі 2 “Системне зростання опосередкуючих форм в економіці” розглядаючи економіку, з одного боку, як суттєво незмінну в потягу до забезпечення і підтримки соціального і персонального буття людини, а, – з іншого, як таку, що підлягає певним метаморфозам і урізноманітнює шляхи досягнення головної функції в економіці, відмічаються такі основні моменти становлення економічної системи.

У процесі руху протоекономіки за принципом вихрової циклічності відбувається безперервне формотворення економічної системи. Диференціація опосередкуючих економічних форм відбувається за схемою: первинні соціалізовані форми об'єктів (елементарні економічні прообрази) → соціалізовані форми функцій об'єктів → соціалізовані форми уособлених, відмінних від інших, виключних ознак функцій. Причому, головною функцією економіки, як цілого, на що зверталась увага, є життєзабезпечення та життєствердження людини, сутність якої полягає в мотивації до зняття напруги від будь-якого негативного збудження (економічного, соціального,

культурного, етичного, психологічного). Для суспільного індивіда це досягається, як через зростання економічного добробуту, необхідного для ефективного задоволення потреб, так і через досягнення рівності, свободи, престижного положення в спільноті тощо. Тому мотивація індивіда передбачає нагромадження соціальних цінностей, а для суб'єктів економічної діяльності це знаходить вияв у нагромадженні вартості (прибутку, доходу, квазіренти тощо). Відбувається поділ потенційної вартості на ефект споживача та ефект виробника і зіткнення інтересів цих суб'єктів.

Виникнення суспільних форм в підструктурі потреб розпочинається з соціального засвоєння безпосередніх мислеформ бажань і абсолютного задоволення співвіднесеного до конкретних матеріальних благ, що мають необхідну для цього та прийнятну для всього загалу корисність. Другий виток знаменує передусім соціальне ствердження усвідомлених функцій потреб, їх диференціацію і віднесення до певних умов задоволення. І тим, і іншим надаються ознаки переважання уподобань і очікування, як мінімум, на рівноправність у задоволенні. Третій виток пов'язаний з відособленням відмінності потреб, виключних їх ознак, рис новітності та престижності.

Соціальні форми оволодіння умовами задоволення потреб починають свій рух із протистояння індивідів у відчуженні – привласненні предметних умов та засобів задоволення потреб. З наступним витком пов'язана поява термінової власності на функції цих умов і засобів. Завершується процес формалізації відчуження – привласнення появою титулів власності та засобів псевдоторгівлі власністю і її титулами з метою привласнення доходів.

Суспільне (опосередковане) існування благ розпочинається з формалізації товару–блага, корисність якого відчужується від даного власника, а посвідченням приналежності товару іншому власнику є компенсація його вартості. На другому завитку первинні вартісні форми диференціюються. Третій виток відповідає виникненню похідних еквівалентного привласнення, тобто привласнення за принципом вкладу факторів виробництва, їх функцій (наприклад, орендатором привласнюється родючість землі), ознак, що належать даному власнику постійно чи тимчасово.

Інституційні метаморфози ідуть у тому ж порядку: спочатку виникають форми, що забезпечують еквівалентність віддачі (еквівалентний обмін діяльністю). Далі виникають форми, які забезпечують свободу вибору; наступний завиток окреслює конфігурації нового синтезу рівної віддачі і вільного вибору. Феномен рівноваги в економіці відображає ту константу або критичну масу домінантних ознак певної системи, поза межами якої діють перепони для повної реалізації цих ознак. Для відновлення цього домінування або рівноваги використовуються інституції, оскільки вони є засобами концентрації домінантних ознак (властивостей). В той же час, вони є способом досягнення певної мети.

Окремі суспільні економічні форми стандартизуються, стають універсальними, трансформуючись в інституції, які виконують роль обмежень в економічній системі. При наявності внутрішніх обмежень системи, якими є суспільно-необхідні параметри виробництва (середня інтенсивність праці, середня фондоозброєність тощо) та витрати праці, величина вартості, ціна виробництва, середня норма прибутку та інші, що утворюють внутрішню каркасну структуру в економіці, конкуренція призводить до банкрутства тих економічних суб'єктів, показники діяльності яких не відповідають цим стандартам. При наявності зовнішніх обмежень, якими є граничні значення корисності, цінності та витрат, виникає новий механізм компенсаційного привласнення благ та доходів на основі співвідношення граничних корисностей і індивідуальних цінностей, оцінки ресурсів у залежності від вартості благ та визначення доходу цих ресурсів за принципом пропорційності їх вкладу у створювану вартість. Має місце орієнтація на граничного виробника та граничного споживача, тобто досягається гранична рівновага. Усвідомлення даного стану активізує діяльну компоненту, іде пошук нових ресурсів, розширюється простір для виживання, з'являються нові форми привласнення і виникають нові ступені свободи, і виникає тенденція до встановлення загальної рівноваги – рівноваги в усіх підсистемах за якісними і кількісними параметрами.

Альтернативні витрати уже на першій фазі економічного циклу показують інші шляхи привласнення при допомозі еквівалентних форм. Ідея альтернативного і ефективнішого привласнення стає домінуючим імперативом суспільства. Неможливість його реалізації із-за недовіри до існуючих потреб, викликає до життя граничні витрати, які співвідносяться з потенційною вартістю в межах золотого перетину. Одночасно граничні витрати стають засобом відторгнення застарілих способів використання ресурсів. Іде пошук альтернативного опредмечення цих ресурсів, відбувається економічна адаптація.

Порівняння економічних форм, що виникли в процесі пофазного руху основоположної функціонально-економічної структури, показує щільний якісний зв'язок між ними, функціональну взаємозалежність і чітку структурованість. Це дає можливість стверджувати про існування системності уже на рівні протоекономіки, нормальний стан якої – стан реалізації цільової функції. В процесі диференціації опосередкуючих форм та їх функцій виникає економічна протосистема.

У розділі 3 “Інституційні формоутворення у світовій економіці і виникнення глобалізаційно-адаптивних механізмів” доводиться, що вартісно-функціональні (ринкові) механізми практично однотипно-соціалізовані для будь-яких інституціональних утворень і мають одні й ті ж універсальні форми досягнення граничної та загальної, в тому числі, і міжнародної рівноваги, а особливості спонукаються цивілізаційно-культурними факторами, які обмежують ефективне використання ресурсів. З'являються механізми створення міжнародного (глобального) простору та механізми пристосування до нього. Логіка виникнення цього феномену наступна.

Сукупність диференційованих функцій у протоекономіці є наслідком реакції архетипових економічних прообразів підсвідомості людини на усвідомлену діяльну ситуацію в результаті чого виникає система мотивів людської діяльності, співвіднесених до ефективності цієї діяльності. Для компенсації надмірної активності підсвідомих чинників включається механізм заміщення, який на поверхні виступає у вигляді системи економічних показників, їхніх співвідношень, інституційних і культурних компенсаторів. Звідси вимальовуються три етапи інституціонального становлення економіки: глибинний підсвідомий у вигляді протоінституцій (витіснених із свідомості універсальних економічних прообразів) → синтез диференційованих імперативів як результат реакції підсвідомого на усвідомлену ситуацію → усвідомлені цивілізаційно-культурні імперативи конституціонального характеру, традицій та інше. Перший рівень економічних прообразів уніфікує економічну діяльність. Другий рівень включає інтелектуальні (інноваційні) фактори, що дозволяють здійснювати пошук більш ефективної діяльності. Третій рівень інституцій та культурних чинників дозволяє локалізувати економіку і чітко розмежувати її на підсистеми (потреб, благ, виробництва, ресурсів, інформації) та визначити шляхи досягнення загальної рівноваги.

Економічні архетипи мають колективну знеособлену природу і доступ до них дає індивіду поштовх до ототожнення себе з певним колективом і соціально-економічні вигоди. Колективістський характер економічної протосистеми створює передумови для повної інституціоналізації економіки через опосередкуючі колективні форми. Першою такою формою є національна економіка, як така, що представляє собою поєднання підсвідомої системи уніфікованих економічних архетипів з усвідомленою цивілізаційно-культурною частиною людського життя – національного за характером.

У дисертації наголошується, що національні економіки – це стійкі комплексні господарські утворення, які базуються на пріоритетах національних за характером потреб, дії механізмів граничних вартісних форм, стимулюючих ефективність використання обмежених ресурсів та на захисних інституційних заходах від впливу зовнішньоекономічних чинників. Перепони в економіці обмежують ефективне використання ресурсів і реалізацію формування ланцюжків нагромадження вартості та цінностей. Особливою перепоною є локалізація економіки, оскільки системність утворення передбачає її відкритість. Відкритість національної економіки є обов'язковою характеристикою останньої, як системного утворення, і це створює передумови для виникнення механізму компенсації дефіциту ресурсів – механізм мобільного переміщення цих ресурсів.

Подальший розвиток системності в економіці, її інтернаціоналізація, спричиняють виникнення міжнародних (міждержавних) інституційних утворень. Економіка цього етапу є економікою інтернаціонального захисту національних суб'єктів економічної діяльності і переходу до інвестиційної стадії економічного розвитку. Розширення економічного простору до транснаціональних меж розширює можливості ефективного використання ресурсів і задоволення

потреб, робить нагромадження засобів для розвитку більш масштабним. Створюються передумови виходу економічних суб'єктів за національні кордони і входження в глобальний простір. На цьому етапі домінуючим механізмом є вартісно-функціональний механізм – міжнародні ланцюжки нагромадження вартості (капіталу) та корисностей, однотипно соціалізований для будь-яких інституціональних утворень.

Здатність економіки адаптуватись до міжнародного середовища залежить від створення мобільних вартісних форм, спочатку товарів і ресурсів, а потім нагромадженого капіталу при допомозі різноманітних фінансових засобів, їх похідних форм та інституціональних важелів. Мобільність економічної системи на цьому етапі в більшій мірі залежить від інформації, яка поступає по ціновим каналам ринкового характеру. Остання дуже часто деформується обмеженнями - явними та неявними протекціоністськими засобами. Для їх подолання, виникають багатоманітні форми зовнішньоекономічної діяльності, які відображають зростання масштабів та адаптивності економічної системи в тяжінні її до досягнення загальної рівноваги. Непересічна також роль соціокультурних факторів.

У розділі 4 “Інституційно-економічна динаміка глобалізації та адаптивна гнучкість національних економік” аналізується інтенсивність глобалізаційних процесів і ситуативна реакція на них різних за рівнем розвитку країн.

Отримані теоретичні результати дають підстави стверджувати, що інституційні першооснови регулювання економічних відносин, втілюють, насамперед, два види інституційних обмежень, - внутрішні і зовнішні, - які викликають до життя або ж природну довіру, або ж зовнішній примус. Там де є внутрішні суспільно усереднені обмеження економічного характеру, там локалізація економіки здійснюється за допомогою владних чинників, а там, де домінують зовнішні обмеження у вигляді граничних форм, там об'єднуючою силою є внутрішня субстанція - довіра та спонтанна соціалізованість, які є, власне, чинниками гнучкої адаптивності. Отже, для реалізації колективістського імперативу особливого значення в будь-якій економіці набуває проблема створення відповідного інституційного середовища.

Основними принципами формування міжнародного (міждержавного) інституційного середовища є відкритість економічних відносин, їх прозорість, усунення дискримінаційних перепон та встановлення свободи руху міжнародних потоків капіталів, товарів, факторів виробництва, фінансових засобів та інформації. В цілому ж процес формування глобального інституційного середовища характеризується суперечливими та неоднозначними моментами. З одного боку, йому притаманні такі риси як непередбачуваність, ризиковість, міжетнічна нестабільність, фетишизація відносин тощо. З іншого, - очевидні ознаки ствердження відкритості, справедливості, пом'якшення контрастів, соціального консенсусу, законності. Стабілізація середовища і закріплення цієї якості в глобальній спільності є необхідною передумовою стабільного функціонування глобальної системи

нагромадження вартості та досягнення її загальної рівноваги на основі гнучкої адаптації національних економічних систем.

Глобалізаційні процеси на ранньому етапі (80-ті роки XX століття) проявляються, насамперед, як транснаціоналізація виробничих та обмінних процесів. Суттєвими ознаками цього етапу є інтенсифікація товарних потоків. На наступному етапі (90-ті роки XX століття) відбувається інтенсифікація вартісних потоків, виникають і розвиваються транснаціональні утворення, локалізується і отримує самостійність фінансовий сектор, основною ознакою якого є нагромадження капіталів (інвестицій) для створення економіки, що спонукається інвестиціями. Ступінь транснаціоналізації на цих етапах вимірюється через показники зростання міжнародних потоків товарів, факторів виробництва, капіталів.

В сучасних умовах глобалізаційні процеси здійснюються шляхом раціонального вибору (комбінації) інвестиційних та неінвестиційних форм транснаціоналізації. Прагнення до стійкого зростання доходів спонукає компанії позиціювати себе також і в нетоварних секторах ланцюжків нагромадження вартості з високими бар'єрами входження, що створює передумови виникнення глобальних мереж нагромадження цінностей (соціального капіталу), в тому числі, і інтелектуального.

Постсоціалістична трансформація є одним з напрямків глобалізації і демонструє різні рівні адаптивної гнучкості національних економік. Аналіз трансформаційних процесів постсоціалістичних країн виявляє ряд тенденцій. По-перше, здійснюється деіндустріалізація, регульована у країнах Центрально-Східної Європи, Балтії, Китаї та спонтанна з елементами деградації на території країн СНД. По-друге, відбувається перехід до економіки інвестиційного спрямування через широке залучення іноземних капіталів. По-третє, створюються знеособлені ринкові механізми, які є одночасно і механізмами спонтанної соціалізації. По-четверте, постсоціалістичні суспільства поступово втягуються в міжнародне інституційне поле соціалізованості і довіри та в процес культурної адаптації. По-п'яте, трансформаційні постсоціалістичні суспільства, одночасно, проявляють обмеженість сучасних глобалізаційних процесів і розбалансованість глобальної спільності, насамперед в рівнях і якості людського життя.

У розділі 5 “Межі зростання глобалізації світової економіки і шляхи їх подолання” аналізується концентрація характерних для глобалізації процесів і на основі визначення ступеня цієї концентрації робиться висновок про замкнутість однакісних міжнародних економічних просторів сталого зростання і про маргіналізацію неефективних національних економік. Обґрунтовуються напрямки адаптації цих країн за умов загальної рівноваги.

Основною характеристикою глобалізаційних процесів є взаємопов'язаність національних економік, а в якості показників (ознак) їх взаємопов'язаності та взаємозалежності виступають: відкритість економік, інтенсивність факторних, товарних, інвестиційних та інформаційних потоків

між країнами та регіонами, наявність новітніх комунікаційних технологій, якість життя, захист прав і свобод людини. На початок XXI ст. показники інвестиційної відкритості у світовій економіці були значні [див. табл. 1 і 2]. Отже, глобалізаційні процеси набувають сталого розвитку, але в певних глобальних регіонах.

Таблиця 1

Частка товарного експорту в ВВП, %

Групи країн	Роки			
	1950р.	1980р.	2000р.	2004р.
Весь світ	10,0	14,5	19,0	22,0
Розвинені країни	13,5	17,5	20,5	24,0
Країни, що розвиваються	7,5	13,5	19,0	18,1

Примітки:

1. Джерело: Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет. Под. ред. И.С.Королева. М., 2003. С.602;.
2. Показники частки товарного експорту у ВВП за 2004 рік розраховані автором за даними

Таблиця 2

Частка міжнародних потоків капіталів у ВВП, %

Потоки капіталу	Валові приватні потоки капіталу			Валові прямі іноземні інвестиції			
	Групи країн	1990р.	2001р.	2004р.	1990р.	2001р.	2004р.
Весь світ		10,3	21,6	22,1	2,7	5,1	3,5
Країни з високим рівнем доходу		11,1	23,6	22,7	3,0	5,3	4,2
Країни з середнім рівнем доходу		6,8	12,2	18,7	1,0	4,3	3,0
Країни з низьким рівнем доходу		3,0	5,1	10,3	0,5	-	2,2

Примітки:

1. Джерело: World Development Indicators. The World Bank. 2003. P. 310-312.
2. Показники за 2004 рік розраховані автором за даними:
3. Показник валових приватних потоків капіталу дорівнює сумі абсолютних значень припливу і відпливу прямих портфельних та інших інвестицій (за виключенням змін закордонних активів і зобов'язань органів грошово-кредитного регулювання і уряду), поділений на величину ВВП.

4. Показник валових прямих іноземних інвестицій дорівнює сумі абсолютних значень припливу і відпливу прямих іноземних інвестицій, поділеній на величину ВВП.

У світовій економіці спостерігаються процеси зростання просторової глобалізації міжнародних ринків інвестицій, товарів, послуг та робочої сили і виникнення якісно нових міжнародних регіональних ринків та міжнародних кластерів, що складаються з суб'єктів розвинених країн, для яких характерні однотипні ринкові механізми, схоже інституційне і культурне середовище. Має місце тенденція перебудови світової економіки на регіональній і кластерній основі як найбільш доцільній сьогодні, оскільки вона не може досягти загальної глобальної рівноваги в силу соціокультурної несумісності різних націй і етносів та ресурсно-інвестиційних обмежень. Саме в цих нових, інституційних утвореннях спостерігається збалансованість різних підсистем, тобто має місце загальна рівновага, в глобальному ж просторі має місце гранична рівновага і пошук нових джерел розвитку (насамперед інтелектуальних).

В умовах обмеженості процесів глобалізації, - ресурсного і інвестиційного дефіциту, психосоціальної і культурної несумісності різних етносів, протиріч між національними і міжнародними інституційними утвореннями, - необхідність реалізації головної функції економіки викликає нові явища. По-перше, з'являється кластеризація. Вона представляє собою процес конвергенції або злиття міжнародних економічних, інституційних та соціальних структур і дозволяє реалізувати основну економічну функцію у вигляді нагромадження доданої вартості, зростання і вирівнювання темпів економічного зростання, прозорості економічних та соціальних процесів, рівності і свободи міжособистісних відносин, нагромадження глобальних соціокультурних цінностей. В ній закладено як адаптавність до зміни умов, так і творення нового. Загальна рівновага виникає там, де створюється кластер відносин довіри, взаємодії, співпраці і співтворчості. Сьогодні найбільш значимим і найбільш популярним шляхом, який втягує всіх учасників економічних процесів в розширений діапазон мотивацій є саме кластеризація, в тому числі, і інноваційна.

По-друге, зростає роль інформаційної підсистеми. Інформаційно-комунікаційний фактор не тільки модифікує і поглиблює саме виробництво (спонукає ресурсо- і енергозбереження, кustomізацію, перехід від техногенного до антропогенного типу виробництва) та традиційні ринки товарів, факторів виробництва, послуг, але і спонукає оформлення нових ринків – ринків неречового капіталу: інформаційних, фінансових та інноваційних послуг. Зростає випуск інформаційно-інноваційної продукції, обсяги якої у світі становить біля 10%. Завдяки глобальним інформаційним системам та мережам, економічні, етичні і духовні цінності стають глобальним явищем.

По-третє, в глобальному просторі виникають передумови для переходу до розвитку на інтелектуальній основі. Інноваційна стадія економічного розвитку уявляється такою, що базується на випробуваному витонченому попиті внутрішніх ринків країн, на ліквідації ресурсного і енергетичного дефіциту шляхом впровадження інноваційних технологій, на охороні природного середовища, на домінуванні антропогенного виробництва, на системі постійного формування інноваційного споживача, інтелектуала і висококваліфікованого працівника.

В цілому у світовому господарстві має місце концентрація системних ознак обмеженого глобального характеру, а тому сучасна глобальна економіка є перехідною економікою від стадії, що рухається інвестиціями, до стадії, що спонукається інноваціями. На початку XXI століття глобалізація вступила в третій етап свого розвитку – етап формування інноваційної економіки, як такої, що повинна усунути перепони на шляху розширення притаманних їй процесів.

У розділі 6 “Перспективи глобалізаційної адаптації української економічної системи”, спираючись на теоретико-методологічні положення даного дисертаційного дослідження щодо природи, сутності, тенденцій розвитку і ролі глобалізаційних процесів у світовій економіці та узагальнивши світовий досвід постіндустріальних трансформаційних економічних перетворень, а також, проаналізувавши сучасний стан української економіки, визначивши людський, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність її регіонів, моделюються імовірний її розвиток та шляхи адаптації у глобальному середовищі.

Економіка України відповідає стадії розвитку, що спонукається речовими факторами з явно вираженими ознаками деградації її індустріально-виробничої та інституціонально-культурної підсистем. Галузево-промислова регіоналізація та перенесення фінансово-торгової ідеології на реальний сектор економіки призвели до дезінтеграції українських регіонів і, навіть, до загрози цілісності держави. Не мають перспективи її розвитку за індустріальною моделлю [див. рис. 2]. Перша і друга логістичні криві демонструють зростання ВВП на душу населення у 8 разів в порівнянні з 2004 роком і досягнення сучасного західно-європейського рівня при темпах зростання 1,1 та 1,33. Для цього необхідно 66 і 61 рік, відповідно. Якщо поставити задачу досягнення північно-американського рівня ВВП на душу населення або збільшення цього показника для України у порівнянні з 2004 роком у 15 разів, то криза в економіці повинна наступити через 4-5 років, що відображає логістична крива III. Отже, за цей термін економіка вичерпає себе, не досягнувши бажаного результату.

Рис. 2. Моделі динаміки української економіки

Необхідне поетапне проведення роботи по виходу України із техногенної фази індустріалізму, адаптація до процесів глобального прогресу: поетапне входження її у фазу постіндустріального розвитку через введення ресурсо- і енергозберігаючих технологій, а потім переходу всього суспільства на гуманістично-ноосферну соціально-економічну і інноваційну основу. Але в першу чергу перед нею постають проблеми виходу із деградуючого індустріального кола, прискорене проходження стадії інвестиційного нагромадження і, накінець, швидке оволодіння інноваційними засобами розвитку. Перебудова повинна здійснюватись з опорою на базисні інновації, а саме: трансформацію відносин власності з метою встановлення змішаної інтегральної економіки; трансформацію відносин розподілу з метою усунення гіпертрофованої економічної стратифікації; подолання надмірного відриву віртуального ринку цінних паперів від структури і динаміки реальних ринків товарів, послуг, робочої сили, капіталів та інших; створення ефективної національної інноваційної системи; створення пріоритетного кластеру виховання у людей гуманістичної системи морально-етичних цінностей, української ментальності та ідентичності.

Усвідомлюючи досвід країн, що здійснили постіндустріальну трансформацію, та виходячи з циклічно - постадійного розвитку світового господарства, дисертант трансформацію української економіки передбачає в рамках базової моделі національної інноваційної системи на основі розмежування структур і цілей за рівнями значимості та за двома наступними варіантами:

а) інерційно-ринковий варіант передбачає створення досконалих (знеособлених) ринкових механізмів економіки та їх швидке впровадження; деіндустріалізацію економіки, з наданням переваги сектору послуг; активне залучення прямих іноземних інвестицій та використання внутрішніх резервів для переходу на інвестиційну стадію економічного розвитку; поступове входження українського суспільства в коло глобальної соціалізованості і довіри та культурної адаптації;

б) інноваційно - проривний варіант передбачає підтримуючу галузеву та міжгалузеву кластерізацію економіки з метою оновлення всіх сфер господарської діяльності з використанням стратегії залучення іноземних інтелектуальних досягнень; розробку спеціальної інвестиційної політики проривного типу, яка дозволила б повнокровне фінансування заходів за всім циклом від народження ідеї до її втілення та комерціалізації; розробку системного механізму інноваційних мотивацій; створення на кластерній основі системи постійної підготовки інноваційного споживача, інтелектуала і висококваліфікованого працівника; створення у регіонах з кращими рівнем інноваційного розвитку кластерів для підготовки умов реалізації інноваційно-проривних програм; формування освітньо-виховного кластеру морально-етичної і культурної підготовки національно-свідомої особистості.

ВИСНОВКИ

В дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукових проблем щодо генези і еволюції економічної системи та адаптивних механізмів у світовій економіці, розробки та вибору концептуальних підходів у пошуку шляхів посттрансформаційного розвитку національних економік, в тому числі, і української. Це дало можливість отримати наступні результати.

1. Об'єктивним результатом еволюції людини, як суспільної істоти, є виникнення особливої сфери її діяльності – економіки; витoki цього явища кореняться в системі глибинних підсвідомих психосоціальних стереотипів діяльності людей (архетипів), що спонукають появу закономірної структури економічних прообразів (мотивів та способів їх досягнення) або протоінституцій, поіменованою інституційно-економічною архітектонікою. Це перший етап у економічному системотворенні або генезі економічної системи.

2. В процесі пошуку ефективних форм задоволення потреб та підтримки персонального і соціального життя на базі інституційно-економічної архітектоніки формується основоположна функціонально-економічна структура або первинна економіка (протоекономіка) з її механізмом підтримки динамічних ефектів; останні і становлять сутність економічних процесів; функціональні зв'язки виникають як результат діяльної поведінки та усвідомлення способів досягнення мети і відображають динаміку ефектів; ця первинна економіка представляє собою певну конструкцію тринарних і бінарних первинних інституціонально-економічних опозицій, внутрішніх взаємозв'язків між їхніми елементами та співвідношень, які детермінують універсальні (закономірні) спадкові відносини між людьми.

3. Наступний крок у формуванні економічної системи пов'язаний з поглибленням структуризації протоекономіки: при певних обставинах потреби і блага оформлюються в окремі блоки і вона уже виступає в психосоціальній та діяльній (виробничій або технологічній) підструктурах; психосоціальна підструктура економіки представлена взаємодією факторів з боку попиту, в тому числі, і наявних інституцій; вони формують певний стан потреб і готовність індивідів до певних функціонально-енергетичних витрат (потенційної вартості) при освоєнні бажаності шляхом майбутньої (поки що уявної) діяльності; створюється певна, найбільш ефективна модель віртуального задоволення.

4. Діяльна підструктура в економіці представлена взаємодією факторів з боку пропозиції (ресурсних, енергетичних, інформаційних та інших); обмеженість ресурсів є перепорою для безмежної доступності до благ, для її подолання вибираються методи виробництва благ за принципом спадної ефективності ресурсів, як найбільш оптимальні з позицій рівності (еквівалентності) у їхній віддачі і свободи у виборі способів задоволення; створюється модель реального задоволення; обидві моделі органічно доповнюють одна одну, тобто вони є

комплементарними; найбільша ефективність їх взаємодії буде в точці загальної рівноваги, яка є результатом метаморфоз економіки протягом чотирьох фаз економічного циклу.

5. Системна організація економіки – це функціональна організація, якісно інша в порівнянні з елементами, що складають економіку; серед таких елементів у основоположній функціонально-економічній структурі, найбільш рельєфно проявляються компенсаційні (вартісні), інституційні та інформаційні функції та функції потреб, які є передумовами формування відповідних підсистем (ресурсної, енергетичної, виробничої, інформаційної, споживчої та інституційної), об'єднаних головною функцією життєзабезпечення та життєствердження індивідів як соціальних фігур; формотворчий системний процес поглиблюється за рахунок подальшої структуризації економіки і становлення первинної економічної системи – економічної протосистеми.

6. Еволюція економічної системи виступає, як кумулятивний процес, що представляє собою помноження і нагромадження похідних економічних форм, необхідних для опосередкування діяльності суб'єктів на новій якісній основі, а, отже, переходу економіки на нові стадії розвитку відповідно до зміни умов. Феномен адаптації розглядається з точки зору співвідношення між рівноважними системами і виражає пристосування сутнісних сил (ресурсних, енергетичних, інформаційних тощо) системи і відображає внутрішнє опанування нею зовнішнього примусу шляхом модифікації засобів (відносин) пристосування або мотивів і засобів їхнього досягнення, що відбувається на фоні функціональних відхилень від рівноваги.

7. Мають місце три етапи інституціонального становлення економіки на основі трансформації поведінкових відносин: глибинний підсвідомий у вигляді протоінституцій (витіснених із свідомості універсальних економічних прообразів) → синтез диференційованих імперативів як результат реакції підсвідомого на усвідомлену ситуацію → усвідомлені цивілізаційно-культурні імперативи конституціонального характеру (традиції, соціальні норми, юридичні закони та інше); перший рівень економічних прообразів уніфікує економічну діяльність; другий рівень включає інтелектуальні (інноваційні) фактори, що дозволяють здійснювати пошук більш ефективної діяльності; третій рівень інституцій та культурних чинників дозволяє локалізувати економіку і чітко розмежувати її на підсистеми (потреб, благ, виробництва, ресурсів, інформації) та визначити шляхи досягнення загальної рівноваги.

8. Наступний крок формування системи полягає у появі таких загальнолюдських протоінституцій, які дозволяють фіксувати економіку у певному стані. Першою повною формою інституціоналізації економічної системи є національна економіка, як така, що представляє собою поєднання підсвідомої системи уніфікованих економічних архетипів з усвідомленою цивілізаційно-культурною частиною людського життя, національних за характером інституційних і

культурних компенсаторів; останні включають механізм заміщення безпосередніх форм, який на поверхні виступає у вигляді системи економічних показників та їхніх співвідношень.

9. В подальшому системне зростання в економіці, її інтернаціоналізація, спричиняють виникнення міжнародних (міждержавних) інституційних утворень; економіка цього етапу є економікою інтернаціонального захисту національних суб'єктів економічної діяльності і переходу до інвестиційної стадії економічного розвитку; на цьому етапі домінуючим механізмом є вартісно-функціональний механізм – міжнародні ланцюжки нагромадження вартості (капіталу) та корисностей, - однотипний для будь-яких інституціональних утворень.

10. Глобалізаційні процеси на ранньому етапі (80-ті роки ХХ століття) проявляються, спочатку, як транснаціоналізація виробничих процесів та економіки; суттєвими ознаками цього етапу є інтенсифікація товарних потоків; на наступному етапі (90-ті роки ХХ століття) відбувається інтенсифікація вартісних потоків; ступінь транснаціоналізації на цих етапах вимірюється через показники зростання міжнародних потоків товарів, факторів виробництва, капіталів (інвестицій). З позиції соціально-економічного зростання глобалізація – це є процес, що охоплює декілька стадій еволюції діяльної підсистеми (ресурсних, енергетичних, інформаційних і технологічних компонент) і стадію розвитку системи потреб та системи інституцій; з цих позицій глобалізація є перехідним періодом до постіндустріальної стадії – стадії нової якості життя та інституційної геоформи.

11. У світовій економіці спостерігається процес зростання просторової глобалізації міжнародних ринків інвестицій, товарів, послуг та робочої сили і виникнення якісно нових міжнародних регіональних ринків та міжнародних кластерів, що складаються з суб'єктів розвинених країн, для яких характерні однотипні ринкові механізми, схоже інституційне і культурне середовище; в цих, нових, інституційних утвореннях спостерігається збалансованість різних підсистем, тобто має місце загальна рівновага, в глобальному ж просторі має місце гранична рівновага і йде пошук нових джерел розвитку (насамперед інтелектуальних).

12. Реакцією на обмеженість процесів глобалізації, - ресурсного і інвестиційного дефіциту, психосоціальної і культурної несумісності різних етносів, протиріч, між національними і міжнародними інвестиційними утвореннями, - є такі закономірні явища як інформатизація, інтелектуалізація і кластеризація, які роблять духовні і моральні цінності глобальними (універсальними); реалізація цих шляхів є неможливою несамодостатнім країнам, країнам, що знаходяться в стані граничної рівноваги, в тому числі, і постсоціалістичним, адаптація є процесом заміщення універсальних (закономірних механізмів, мотивів і методів їх досягнення) модифікованими формами (компенсаторами).

13. Сучасні економічні системи дуже відірвались від своїх безпосередніх форм і економіка приймає сильно фетишизований вигляд (відрив вартісних форм, титулів вартості, грошових форм,

портфельних інвестицій, деривативів тощо), який затьмарює реальність; тому виокремлення в економічній системі універсальних економічних форм, які відображають тенденційні та адаптивні відносини, а також похідних та модифікованих форм, які відображають тенденційні відносини, дає можливість створення більш ефективної економічної системи.

14. Національна економічна система України відповідає стадії розвитку, що спонукається речовими факторами, з явно вираженими ознаками деградації її індустріально-виробничої та інституціонально-культурної підсистем, що потребує поетапного проведення роботи з виходу її із техногенної фази індустріалізму, адаптації до процесів глобального прогресу: поетапного входження її у фазу постіндустріального розвитку через введення ресурсо- і енергозберігаючих технологій, а потім переходу всього суспільства на гуманістично-ноосферну соціально-економічну і інноваційну основу.

15. Концепція такого розвитку української економіки вимагає в рамках базової моделі національної інноваційної системи розмежування структур і цілей за рівнями значимості та уявляється за наступними варіантами:

а) інерційно-ринковий, що передбачає еволюційний постадійний рух української економіки, який не гарантує їй чільного місця серед глобалізованих; б) інноваційно – проривний, що передбачає прискорений розвиток української економіки на інноваційній основі і можливість успішного входження в глобальне середовище, як розвиненої країни.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографії і навчальний посібник:

1. Одягайло Б.М. Економіка: транзитивність від найпростішої до глобальної Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 313 с. (15,59 друк. арк.).
2. Одягайло Б.М. Генеза та глобалізаційна адаптивність економічної системи. Львів: “Магнолія плюс”. – 2006. – 376 с. (21,62 друк. арк.).
3. Одягайло Б.М. Міжнародна економіка. Навч. посібник під грифом МОНУ. – К.: Знання, 2005. – 409 с. (23,72 друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях:

4. Одягайло Б.М., Якубенко В.Д.К вопросу о генезисе непосредственно общественной экономической связи и становления воспроизводства интенсивного типа. // Вопросы политической экономии. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 173. – К.: Вища школа, 1984. – С. 93-95. (0,4 друк. арк.; особисто здобувачу належить обґрунтування

тези про опосередкованість безпосереднього виробництва; обсяг авторської частини 0,1 друк. арк.).

5. Одягайло Б.М., Попов Э.В., Щава П.Ф. Интенсификация производства как форма совершенствования производственных отношений зрелого социализма. // Вопросы политической экономии. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 178. – К.: Вища школа, 1985. – С. 12-17. (0,5 друк. арк.; особисто здобувачу належить обґрунтування положення про адаптивні форми соціалізації; обсяг авторської частини 0,4 друк. арк.).
6. Одягайло Б.М., Якубенко В.Д., Щава П.Ф. Средства труда в процессе интенсификации производства. // Вопросы политической экономии. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 183. – К.: Вища школа, 1986. – С. 101-105. (0,5 друк. арк.; особисто здобувачу належить обґрунтування тези про інноваційні фактори інтенсифікації; обсяг авторської частини 0,2 друк. арк.).
7. Одягайло Б.М., Корягин А.В., Пасько Б.Б. Некоторые аспекты диалектики производительных сил и производственных отношений в современных условиях // Вопросы политической экономии. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 195. – К.: Вища школа, 1988. – С. 32-38. (0,5 друк. арк.; особисто здобувачу належить розкриття механізму впливу виробничих відносин на продуктивні сили; обсяг авторської частини 0,4 друк. арк.).
8. Одягайло Б.М. Революционные преобразования в социалистическом механизме хозяйствования // Хозяйственный расчёт и экономический анализ на железнодорожном транспорте. Межвузовской сборник научных трудов. Вып. 842. – М.: МИИЖЗДТ, 1990. – С. 54-56. (0,3 друк. арк.).
9. Одягайло Б.М. Собственность как элементарная общественно-экономическая форма и воспроизводство её социалистической определённости // Вопросы политической экономии. Республ. межвузовский научный сборник. Вып. 207. – К.: Вища школа, 1990. – С. 45-50. (0,5 друк. арк.).
10. Одягайло Б.М., Якубенко В. Д., Коцупей В. М. Відносини індивідуально-трудового та колективного привласнення в економічній структурі суспільства // Питання політичної економії: Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 219. — К.: Либідь, 1992. – С. 21-24. (0,3 друк. арк.; особисто здобувачу належить обґрунтування діалектики індивідуального і колективного; обсяг авторської частини 0,1 друк. арк.).
11. Одягайло Б.М. Дослідження вихрової форми економічного циклу та міжнародних факторів її модифікації // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 185: В 4-х тт. Том IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – С. 761-766. (0,45 друк. арк.).

12. Одягайло Б.М. Структура первинної економічної одиниці та творча функція її форми // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 193: В 5-ти тт. Том V. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. - С. 1209-1220. (0,7 друк. арк.).
13. Одягайло Б.М. “Суб’єктивна” економіка в “об’єктивному” вимірі // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 197: В 5-ти тт. Том V. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. - С. 1096-1108. (0,8 друк. арк.).
14. Одягайло Б.М. Глобалізація інноваційного процесу і місце в ньому українського регіону // Науковий вісник ЧТЕІ КНТЕУ: Економічні науки.– Вип. II.– Чернівці: АНТ ЛТД, 2004. - С. 369-378. (0,5 друк. арк.).
15. Одягайло Б.М., Семенов М.Г. Роль інституційних перетворень в перехідних економіках // Економіка: проблема теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 200: В 5-ти тт. Том IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. - С. 901-910. (0,5 друк. арк.; особисто здобувачу належить аналіз впливу інституцій на економічні процеси; обсяг авторської частини 0,4 друк. арк.).
16. Одягайло Б.М. Інформаційно-етична складова перехідної економіки // Науково-практичний журнал. Регіональні перспективи 2004р. – № 6 (43). – Кременчук: Асоціація “Перспектива”, 2004. – С. 69-71. (0,5 друк. арк.).
17. Одягайло Б.М. Інформаційно-інноваційна модель економіки: базові параметри і вектор розвитку // Зб. наук. праць. Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 12, 2004. – Черкаси: ЧДТУ, 2004. С. 37-42. (0,65 друк. арк.).
18. Одягайло Б.М. Економіка України в умовах глобальної кластеризації // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 14. - Черкаси: ЧДТУ, 2005. - С. 39-44. (0,6 друк. арк.).
19. Одягайло Б.М. Метаморфози вартісних та інституційональних механізмів в умовах глобалізації економіки // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 208: В 4 т. Том IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 940-949. (0,75 друк. арк.).
20. Одягайло Б.М. Системне зростання ознак глобалізації у фінансово-банківській справі. // Банківська справа. Науково-практичне видання. – 2006. №71-72. – С. 15-22. (0,63 друк. арк.).
21. Одягайло Б.М. Передумови підвищення конкурентоспроможності української економіки на принципах кластеризації // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. Науковий збірник. – 2006. - № 7. – С. 3-9. (0,55 друк. арк.).
22. Одягайло Б.М. Перспективи розвитку вітчизняної економіки за традиційною українською моделлю // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. Науковий збірник – 2006. – №5. – С. 3-9. (0,65 друк. арк.).

23. Одягайло Б.М. Методологія пізнання вітчизняної економічної системи з позиції інституціоналізму // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. Науковий збірник. – 2006. - № 6. – С. 8-16. (0,3 друк. арк.).
24. Одягайло Б.М. Інституціональна локалізація економічної системи у національній формі // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. Науковий збірник. – 2006. – № 8. – С. 3-8. (0,5 друк. арк.).
25. Одягайло Б.М. Процеси формування глобального інституціонального середовища та місце в них міжнародних корпорацій // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 218: В. 4т. Том IV. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2006. – С.966-981. (0,75 друк. арк.).
26. Одягайло Б.М. Перспективи постіндустріальної трансформації української економіки // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. Науковий збірник. – 2007. – № 9. – С. 3-8. (0,5 друк. арк.).

В інших виданнях:

27. Одягайло Б.М. Роль науково-технічного творчства молоді в умовах інтенсифікації виробництва // Брошура. – К.: Знання, 1988. – 24с. (1,0 друк. арк.).
28. Одягайло Б.М. Проблеми формування економічної ментальності у учнів шкіл // Педагогічні науки. Зб. наук. праць. Вип. 8. – Херсон: Айлант, 1999. – С. 171-173. (0,4 друк. арк.).
29. Одягайло Б.М., Скукіна Д.І. Деякі аспекти виховання „економічної людини” засобами художньої літератури // Рідна школа. Щомісячний науково-педагогічний журнал. Спеціальний випуск. – 2000, – № 9. - С. 19-20. (0,4 друк. арк.; особисто здобувачу належить обґрунтування положення про персоніфікацію та соціалізацію глибинних поведінкових відносин; обсяг авторської частини 0,25 друк. арк.).
30. Одягайло Б.М. Чи існує загроза перехідній економіці перетворитися у маргінальну // Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у третьому тисячолітті. Зб. наук. праць. – Рівне: Тоніс, 2000. – С. 666-667. (0,2 друк. арк.).
31. Одягайло Б.М., Шевченко І.М. Тенденції та перспективи торгівельної діяльності України на початку XXI століття // Комп'ютерне моделювання та інформаційні технології в науці економіці та освіті. Зб. наук. праць. – Кривий Ріг: І. В. І., 2002. – С. 384-386. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належить аналіз впливу протекціоністських обмежень на торгівлю політику; обсяг авторської частини 0,15 друк. арк.).
32. Одягайло Б.М., Семенов М.Г. Особливості формування і виміру відкритості та „регіоналізація” їх зовнішньоекономічної політики і економік у транзитивних суспільствах // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. Науковий журнал. – 2004. – № 1. – С. 3-10.

(1,0 друк. арк.; особисто здобувачу належить аналіз взаємодії реального та бюджетного секторів економіки; обсяг авторської частини 0,8 друк. арк.).

33. Одягайло Б.М., Нечаєв В.П. Інноваційний фактор розвитку промислового регіону України // Науковий вісник ЧТЕІ КНТЕУ. Економічні науки.– Вип. I. –Ч. 2.– Чернівці: АНТ ЛТД, 2004. - С. 304-307. (0,25 друк. арк.; особисто здобувачу належить обґрунтування ідеї про базисні параметри інноваційної економіки; обсяг авторської частини 0,2 друк. арк.).
34. Одягайло Б.М. Особливості формування і виміру відкритості економік у транзитивних суспільствах // Науковий збірник: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. Вип. 15.6.– Львів: НЛТУУ. – 2005. – С. 225-231. (1,0 друк. арк.).
35. Одягайло Б.М., Пасько В.В. Проблемная лекция: соотношение исследования и изложения, способы изложения // Методы активного обучения в преподавании политической экономии. Тезисы докладов и выступлений на межвузовском семинаре преподавателей политэкономии 1-2 февраля 1985 года. – Днепропетровск, 1985. - С. 64-66. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належить розробка алгоритму дослідження; обсяг авторської частини 0,15 друк. арк.).
36. Одягайло Б.М. Диалектика непрерывности и периодичности в совершенствовании производственных отношений социализма // “Особенности производственных отношений развитого социализма”. Тезисы докладов и сообщений на республиканской научной конференции. Секция I. – Одесса: ОИНХ, 1985. - С. 65-66. (0,2 друк. арк.).
37. Одягайло Б.М., Колибан Ф.Ф. Социальное переустройство села в условиях агропромышленной интеграции // “Ускорение социально-экономического развития АПК”. Тезисы докладов республиканского семинара. – К.: УСХА, 1987. - С. 107-108. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належить аналіз співвідношення колективного і індивідуального в умовах перебудови відносин на селі; обсяг авторської частини 0,15 друк. арк.).
38. Одягайло Б.М., Овчаренко В.В. Интенсивное обновление основных фондов // “Социально-экономические факторы ускорения и деятельность партии по их реализации”. Тезисы докладов и выступлений на региональной научно-практической конференции. – Днепропетровск, 1988. - С. 44-45. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належить розвиток ідеї впливу очікувань на моральний знос в умовах НТР; обсяг авторської частини 0,15 друк. арк.).
39. Одягайло Б.М. Некоторые аспекты формирования экономического мышления нового типа у будущих экономистов // “Общественное сознание и перестройка”. Материалы научно-практической конференции 5-7 февраля 1988 года. – М.: АОН, 1988. - С. 157-159. (0,2 друк. арк.).
40. Одягайло Б.М. Влияние формализации экономических идей на хозяйственную практику // Общественное сознание в условиях обновления социализма. Материалы Всесоюзной

научно-практической конференции 17-18 ноября 1989 года. – М.: АОН, 1989. - С. 182-183. (0,2 друк. арк.).

41. Одягайло Б.М. Некоторые методологические аспекты регионального хозрасчёта в АПК // Пути совершенствования хозрасчётных отношений в АПК в условиях интенсификации общественного производства. Тезисы докладов областной конференции. – Днепропетровск, 1989. - С. 15-17. (0,2 друк. арк.).
42. Одягайло Б.М. Механизм присвоения и механизм хозяйствования: генетическая связь // Углубление перестройки хозяйственного механизма на современном этапе. Тезисы докладов областной научно-практической конференции молодых ученых. – Кривой Рог: КФ КИНХ, 1989. - С. 6-7. (0,1 друк. арк.).
43. Одягайло Б.М., Панчук А.Г. К вопросу о социалистическом обобществлении как восстановлении общественной собственности // Актуальные проблемы политической экономии и методика изложения курса. Тезисы докладов на республиканской научно-методической конференции 24-26 сентября 1990. – Донецк, 1990. - С. 144-145. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належить розвиток ідеї опосередкування інтеграції суспільними формами; обсяг авторської частини 0,15 друк. арк.).
44. Одягайло Б.М., Якубенко В.Д. Кооперативные и акционерные формы хозяйствования: критерии разграничения и перспективы // Теория и практика перестройки хозяйственного механизма. Киев, 18-20 апреля 1990г. Материалы конференции в 3 ч. – Киев: КИНХ, 1990. – Ч. I. - С. 120-121. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належать пропозиції щодо удосконалення кооперативних (колективних) відносин; обсяг авторської частини 0,1 друк. арк.).
45. Одягайло Б.М., Панчук А.Г. О совершенствовании механизма управления промышленным регионам // Направления становления и развития социалистического хозяйственного механизма в условиях экономической самостоятельности регионов. Тезисы докладов и выступлений на научно-практической конференции Ч. I. – Черновцы, 1990г. - С. 93-97. (0,25 друк. арк.; особисто здобувачу належить розвиток ідеї регіоналізації на новій міжсуб'єктивній основі; обсяг авторської частини 0,2 друк. арк.).
46. Одягайло Б.М., Гавриш В.П., Вовк А.А. Платежи в системе поземельных отношений // Социально-экономические проблемы перестройки. Материалы республиканской научно-практической конференции. – Кривой Рог: КФ КИНХа, 1991. – С. 102-103. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належить розвиток ідеї використання граничних величин для виміру економічних ефектів; обсяг авторської частини 0,1 друк. арк.).
47. Одягайло Б.М., Задоя А.А., Якубенко В.Д. Институциональные трансформации и структурно-функциональный потенциал регионов // „Організаційно-економічне забезпечення функціонування локальних (точкових) вільних економічних зон в Україні”. Наукові доповіді та

матеріали конференції 2-4 квітня 1996 року. Ч. II. – Чернівці, 1996. - С.19-21. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належить розробка ідеї впливу інституції на функціональну підструктуру регіону; обсяг авторської частини 0,07 друк. арк.).

48. Одягайло Б.М., Єлісеєва В.М. Про необхідність зміни парадигми у викладенні загальноекономічної теорії у вузі // Університетський рівень освіти: зміст та напрямки забезпечення. Матеріали науково-методичної конференції 3 лютого 1998 р. – К.: КНЕУ, 1998. - С. 53-55. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належить ідея більш широкого використання неокласичного методу; обсяг авторської частини 0,15 друк. арк.).
49. Одягайло Б.М. Перспективы разгосударствления общественной собственности // Социальные и экономические условия и последствия перехода к рыночной экономике. Тезисы докладов региональной научно-практической конференции. – Днепропетровск: ДГИ, 2001. - С. 48-49. (0,2 друк. арк.).
50. Одягайло Б.М., Завгородня Г.М. Оптимізація механізму стабілізації валютного курсу національної грошової одиниці // Економіка і маркетинг в ХХІ столітті. Матеріали 2-ї міжнародної наукової конференції студентів і молодих учених, 20-22 квітня 2001 р. – Донецьк: ДГТУ, 2001. - С.39-41. (0,2 друк. арк.; особисто здобувачу належить аналіз впливу інституційних важелів на валютний курс; обсяг авторської частини 0,15 друк. арк.).
51. Одягайло Б.М. Особливості трансформаційної моделі української економіки в контексті глобалізації // Теорія і практика перебудови економіки. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси, 25-27 листопада 2002 року. – Черкаси: ЧДТУ, 2002. - С. 16-17. (0,15 друк. арк.).
52. Одягайло Б.М. Інформаційна економіка: Базові параметри і майбуття України // Сталі розвиток гірничо-металургійної промисловості. Збірник доповідей міжнародної науково-технічної конференції 18-22 травня 2004р. Т. 2. – Кривий Ріг: КТУ, 2004. - С. 257-262. (0,5 друк. арк.).
53. Одягайло Б.М., Нечаєв В.П. Еволюція первинних форм організації виробництва та управління ними в трансформаційній економіці. Теорія і практика сучасної економіки // Теорія і практика сучасної економіки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси, 15-17 вересня 2004 року. – Черкаси: ЧДТУ, 2004. - С. 42-44. (0,2 друк. арк., особисто здобувачу належить обґрунтування ідеї довіри в первинних ланках управління; обсяг авторської частини 0,15 др. арк.).
54. Одягайло Б.М., Кожемякіна Т.В. Вплив інституціональних екологічних обмежень на конкурентоспроможність українських підприємств гірничо-металургійного комплексу на світових ринках // Міжнародна науково-практична конференція “Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища” 22-23 вересня 2005 року. -

(Львів: НЛТУУ, 2005). – С. 56-58. (0,25 друк. арк.; особисто здобувачу належить розвиток ідеї економічних обмежень як інституціональних категорій; обсяг авторської частини 0,15 друк. арк.).

55. Одягайло Б.М., Нечаєв В.П. Економічний шлях України в умовах глобальної кластеризації. // Теорія і практика сучасної економіки. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції: Черкаси, 28-30 вересня 2005 року. – Черкаси: ЧДТУ; 2005 – с. 35-38. (0,2 друк. арк. Особливо здобувачу належить обґрунтування постіндустріальної моделі розвитку української економіки, обсяг авторської частини 0,15 др.арк.).
56. Одягайло Б.М., Адаменко С.В. Транснаціоналізація ланцюжків нагромадження вартості // “Розвиток наукових досліджень 2005”: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 7-9 листопада 2005 р. – Т.10: - Полтава “ІнтерГрафіка”, 2005.– с. 44-48. (0,25 друк. арк.; особисто здобувачу належить розвиток положення про виникнення передумов транснаціоналізації ланцюжків нагромадження вартості у локальних економічних просторах; обсяг авторської частини 0,2 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Одягайло Б.М. Генеза та глобалізаційна адаптивність національних економічних систем (інституціоналістський підхід). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю – 08.00.01 – Економічна теорія і історія економічної думки. – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, 2007.

У дисертації обґрунтована детермінуюча роль глибинних поведінкових (психосоціальних) відносин та конституціональних інституцій у генезі і глобалізаційній адаптивності національних економічних систем.

Визначено підхід до пізнання економічної системи з позицій інституціоналізму і, виходячи з нього, показано процеси трансформації психосоціальних поведінкових прообразів в універсальні економічні прообрази (протоінституції). Обґрунтована теза, що концентрація навколо цих первинних економічних елементів функціональних і вищих культурних форм, утворює систему (протосистему), яка вміщує генетичний код або програму діяльної поведінки людей в будь-якій економіці.

Заслуговеє на увагу розв’язання проблеми інституціоналізації економічної системи у національній, міжнародній та глобальній формах, які спонукають еволюційні та адаптивні зміни у світовій економіці. Проаналізовано інтенсивність зростання сучасних глобальних процесів, показана їх обмеженість і визначені шляхи її подолання, а також розкриті механізми глобалізаційної

адаптивності національних економічних систем, в тому числі, і української, перспективна модель розвитку якої пропонується.

Ключові слова: генеза економічної системи, глобалізаційна адаптивність національних економічних систем, протоінституції, протоекономіка, економічна протосистема, глобальна кластеризація, потенційна вартість, інституційно-культурна обмеженість.

АННОТАЦІЯ

Одягайло Б.М. Генезис и глобализационная адаптивность национальных экономических систем (институционалистский подход). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности – 08.00.01 – Экономическая теория и история экономической мысли. – Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев, 2007.

В диссертации обоснована детерминирующая роль глубинных поведенческих (психосоциальных) отношений и конституциональных институтов в генезисе и глобализационной адаптивности национальных экономических систем.

Определен подход к познанию экономической системы с позиции институционализма и, исходя из этого, показано процессы трансформации психосоциальных поведенческих прообразов в универсальные экономические прообразы (протоинституты). Обосновано тезис о концентрации вокруг первичных экономических элементов функциональных и высших культурных форм, которые вместе образуют простую экономическую систему (протосистему). Она содержит генетический код или программу деятельного поведения людей в любой экономике.

Показано три этапа институционального становления экономики на основе трансформации поведенческих отношений: глубинный подсознательный в виде протоинститутов (вытесненных из сознания универсальных экономических прообразов) синтез дифференцированных императивов как результат реакции подсознательного на осознанную ситуацию осознанные цивилизационно-культурные императивы конституционального характера (традиции, социальные нормы, юридические законы и др.). Первый уровень экономических прообразов унифицирует экономическую деятельность. Второй уровень включает интеллектуальные (инновационные) факторы, что позволяет совершать поиск более эффективной деятельности. Третий уровень – уровень институтов и культурных факторов позволяет локализовать экономику и четко разграничить ее на подсистемы (потребностей, благ, ресурсов, информации) и определить пути достижения общего равновесия.

Обращает на себя внимание решение проблемы институционализации экономической системы в национальной, международной и глобальной формах, которые вызывают эволюционные и адаптивные изменения в мировой экономике.

Экономические архетипы имеют коллективную обезличенную природу и доступ к ним дает индивиду толчок к отождествлению себя с определенным коллективом и социально-экономические выигрыши. Коллективистский характер экономической протосистемы создает предпосылки для полной институционализации экономики через опосредующие коллективные формы. Первой такой формой является национальная экономика. Последняя представляет собой совмещение подсознательной системы унифицированных экономических архетипов с осознанной цивилизационно-культурной частью человеческой жизни – национальной по характеру. Национальная экономика удерживается в системе институциональных ограничений, которые создают преграду эффективному использованию внутренних сил системы (ресурсных, информационных, энергетических, психосоциальных и пр.). Поэтому внутри национальной экономики, как системного образования, формируются компенсаторные механизмы – цепочки накопления стоимости и невещественных ценностей, что является предпосылкой возникновения глобализационных процессов .

Проанализирована интенсивность нарастания современных глобальных процессов, показана их ограниченность и определены пути ее преодоления. Также раскрыты механизмы глобализационной адаптивности национальных экономических систем, в том числе и украинской, перспективная модель развития которой предлагается.

Трансформация украинской экономики предусматривается в рамках базовой модели национальной инновационной системы на основе размежевания структур и целей за уровнями значимости и за двумя следующими вариантами:

а) инерционно-рыночный вариант предусматривает создание совершенных (обезличенных) рыночных механизмов экономики и их быстрое внедрение; деиндустриализацию экономики с предоставлением преимуществ сектору услуг; активное привлечение прямых иностранных инвестиций и использование внутренних резервов для перехода на инвестиционную стадию экономического развития; постепенное вхождение украинского общества в поле глобальной социализации, доверия и культурного приспособления;

б) инновационно-прорывной вариант предусматривает поддерживающую отраслевую и межотраслевую кластеризацию экономики с целью обновления всех сфер хозяйственной деятельности с использованием стратегии привлечения иностранных интеллектуальных достижений; разработку специальной инвестиционной политики прорывного типа, которая бы позволила полнокровное финансирование мероприятий по всему циклу от рождения идеи до её

воплощения и коммерциализации; разработку системного механизма инновационных мотиваций; создание на кластерной основе системы постоянной подготовки инновационного потребителя, интеллектуала и высококвалифицированного работника; создание в регионах с лучшим уровнем инновационного развития кластеров для подготовки условий реализации инновационно-прорывных программ; формирование образовательно-воспитательного кластера морально-этической и культурной подготовки национально идентифицированной личности.

Отмеченные трансформационные модели украинской экономики являются по-сути моделями адаптации её в глобальные процессы экономического прогресса.

Ключевые слова: генезис экономической системы, глобализационная адаптивность национальных экономических систем, протоинституты, протозэкономика, экономическая протосистема, глобальная кластеризация, потенциальная стоимость, институционально-культурная ограниченность.

ANNOTATION

Odyagailo B. M Genesis and globalization adaptability of national economic systems (institutional approach).-Manuscript.

The dissertation is submitted for Doctor of Economic Sciences degree in specialty- 08.00.01 – Economic theory and the history of economical thought. – Vadim Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, 2007.

In the dissertation the priority role of profound behavior-type (psychological and social) relations as well as constitutional institutions in genesis and global adaptability of national economic systems have been grounded.

An approach to the concept of an economic system from the institutionalism positions, and taking into account the above said, the processes of transformation psychological and social (pre-images) prototypes (proto institutes) has been defined herewith. The thesis of concentration around the primary economical elements of functional and supreme cultural forms, that creates a simple economic system (proto system). It contains a genetic code a human behavior program in any economy.

An attention is paid to the solving the problem of institualization of an economical system as far as national, international and global forms are concerned that cause evolutional and adaptable changes in the world economy. The increasing intensity of up-to-date global processes has been analyzed in the work, its limited nature and the ways of its overcoming has been reviled in the work. The mechanisms of global adaptability of national economic systems including the Ukrainian one, the model of which is presented herewith, are disclosed herewith.

The key-words: genesis of economical system, global adaptability of national economic systems, proto institutes, proto economics, economical proto system, global clusterization, potential cost value, institutional and cultural limited nature.